

УДК 811.161.3(092М. Даніловіч)

М. А. Пятрова

Навук. кір. – А. С. Садоўская, канд. філал. навук, дацэнт

АБАРОНЦА І ЗАХАВАЛЬНІК РОДНАГА СЛОВА: НАВУКОВЫ ПАРТРЭТ ПРАФЕСАРА МІКАЛАЯ АЛЯКСАНДРАВІЧА ДАΝІЛОВІЧА

Артыкул прысвечаны навуковай і педагагічнай дзейнасці прафесара Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы Мікалая Аляксандравіча Даніловіча. Мэта дадзенага артыкула – папулярызаваць працы вучонага для выкарыстання іх у вучэбнай і навуковай сферах. Разгледжаны і прааналізаваны найбольш значныя выданні даследчыка і асноўныя накірункі яго дзейнасці – дыялектная фразеалогія і фразеаграфія. Вучоным 209 былі створаны і напісаны шматлікія грунтоўныя працы ў дадзенай галіне, якія маюць навуковую вартасць і з’яўляюцца сапраўднай каштоўнасцю для ўсіх, хто працуе ў гэтым напрамку і цікавіцца родным словам.

Мікалай Аляксандравіч Даніловіч – вядомы беларускі лінгвіст, педагог і вучоны, доктар філалагічных навук, прафесар, аўтар каля 300 навуковых прац, сярод якіх унікальныя слоўнікі, манаграфіі, навучальныя дапаможнікі. Усё сваё свядомае жыццё знакаміты мовазнавец прысвяціў навуцы, служыў ёй аддана, бескарысна, што дало, безумоўна, багаты плён. Адзін з асноўных накірункаў яго шматвектарнай працы ў нацыянальнай лінгвістыцы – даследаванне і вывучэнне фразеалогіі беларускай дыялектнай мовы. Вобразна кажучы, ён захапляўся «паляваннем» на фразеалагізмы. На працягу сарака гадоў ён збіраў картатэку фразеалагізмаў з жывой народнай мовы і занатаваў іх у сваім манументальным выданні – «Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны», які пабачыў свет у 2020 годзе. Праца прафесара ў Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы была шматграннай як у навуковым, так і педагагічным аспекце. Дзеля захавання культурнай спадчыны роднага краю ён разам са шматлікімі аднадумцамі стаяў ля вытокаў стварэння і выдання штогадовага зборніка навуковых прац студэнтаў, настаўнікаў, выкладчыкаў, фалькларыстаў, этнографістаў, гісторыкаў «Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны», які налічвае сёння ўжо дзесяць выпускаў, прысвечаных літаратурнаму, лінгвістычнаму, фальклорнаму, лінгвакультуралагічнаму вывучэнню і даследаванню спадчыны рэгіёна. Асаблівай павагі заслугоўвае выкладчыцкая праца прафесара, які заснаваў сваю фразеалагічную школу, рыхтаваў студэнтаў, магістрантаў, аспірантаў як да вучэбнай, так і навуковай дзейнасці. Пакаленне выхаванцаў Мікалая Аляксандравіча сёння плённа працуе на ніве роднай мовы і літаратуры, многія з іх па прыкладзе свайго Настаўніка абаранілі дысертацыі і працягваюць навуковую справу ў галіне лінгвістыкі. Кола даследчыцкіх інтарэсаў вучонага было вельмі разнастайным: лексікалогія, дыялекталогія, лінгвадыдактыка, тапанімія, фразеаграфія, лінгвістычнае краязнаўства, культура маўлення. Адным з галоўных навуковых інтарэсаў для яго стала рэгіяналістыка. Але перш за ўсё прафесара цікавілі даследаванні ў галіне фразеалогіі, якія сталі асноўнымі ў пошуках і знаходках. Шматгранныя працы лінгвіста закранаюць шмат напрамкаў і аспектаў функцыянавання фразеалагічных адзінак. Даследаваннямі вучонага заўсёды цікавіцца студэнты і навукоўцы, бо яго вы- Языкознание 210 данні з’яўляюцца сапраўднымі крыніцамі, па якіх раскрываюцца многія пытанні і ў далейшым робяцца новыя навуковыя адкрыцці. Можна згадаць некаторыя працы, якія найбольш поўна раскрываюць навуковы патэнцыял і талент даследчыка. У першую чаргу, гэта згаданы вышэй «Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны» [1], які з’яўляецца вынікам плённых шматгадовых тэарэтычных і практычных напрацовак даследчыка з 1980 года. Як слушна адзначыла А. С. Садоўская, «па сутнасці, ён з’яўляецца ўнікальным не толькі для нашага рэгіёна, але і для ўсёй славянскай фразеалогіі» [2, с. 12]. Слоўнік змяшчае 8000 фразеалагізмаў беларускай дыялектнай мовы. Па сваёй будове ён з’яўляецца тлумачальным, недэферэнцыйным, зводным. У ім даецца семантычная, стылістычная, граматычная, часам нават этымалагічная характарыстыка фразеалагізмаў. Аўтар імкнецца стварыць найбольш поўны фразеалагічны слоўнік. Як зазначыў сам

Мікалай Аляксандравіч, «у палявых умовах занатоўваліся ўсе фразеалагізмы: і ўласна дыялектныя, і агульнанародныя, вядомыя літаратурнай мове. У пошуках характару навуковага даведніка канчаткова акрэслілася мэта скласці зводны слоўнік, які ўвабраў бы не толькі ўласныя палявыя запісы, але і фразеалагізмы, апублікаваныя ў розных крыніцах іншымі аўтарамі. Але ўсё ж асновай, пераважнай часткай слоўніка выступаюць фразеалагізмы, сабраныя непасрэдна намі з жывога маўлення жыхароў шматлікіх рэгіёнаў Гродзеншчыны» [1, с. 3]. У працы ўвайшоў матэрыял, сабраны амаль за паўстагоддзя на тэрыторыі Гродзенскай вобласці і некаторых памежных абласцей: Мінскай, Брэсцкай, Віцебскай. Слоўнік пабудаваны на разнастайных крыніцах фактычнага матэрыялу, што надае выданню асаблівую важкасць. Для яго стварэння выкарыстоўвалася асабістая картатэка аўтара, якая стваралася ў працэсе вывучэння гаворак, матэрыялы, сабраныя студэнтамі падчас дыялекталагічных практык, даследаванні студэнтаў і магістрантаў пры напісанні дыпломных і магістарскіх прац, а таксама звесткі з дыферэнцыйнага «Слоўніка дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны», даследаванняў Е. С. Мяцельскай і Я. М. Камароўскага, І. Я. Лепшава, Т. Ф. Сцяшковіч, Ф. М. Янкоўскага і іншых крыніцы. Створаны слоўнік мае сваю абгрунтаваную будову. Фразеалагізмы размяшчаюцца па апорным кампаненце, які падаецца так, як і ў самім фразеалагічным выразе. Падаюцца яны ў алфавітным парадку гнездавым спосабам. Семантыка фразеалагічных адзінак тлумачыцца праз апісанне. Пасля ілюстрацыйнага матэрыялу абавязкова падаецца пашпартызацыя, г. зн. назва населенага пункта і адміністрацыйна-тэрытарыяльнага цэнтра, дзе размешчаны пэўны пункт. Асаблівую 211 ўвагу даследчык надаў адсылкам. Аўтар ставіў на мэце зрабіць свой слоўнік не толькі цікавым, але яшчэ і зручным для карыстання. Па гэтай прычыне ён хацеў пазбегнуць розных адсылак, а матэрыял тлумачыць адзін раз. На жаль, гэтага немагчыма было зрабіць, бо некаторыя фразеалагізмы маюць зменлівы парадак кампанентаў. Такіх адсылак няшмат у параўнанні з іншымі фразеалагічнымі слоўнікамі. У канцы некаторых устойлівых выказаў можна прыкмеціць знак • , пад якім змяшчаецца пэўны даведачны матэрыял. Раней, перад стварэннем вышэйзгаданага выдання, аўтар ставіў на мэце сабраць з жывой гутаркі выразы, што неўласцівыя літаратурнай мове і апісаць іх у дыферэнцыйным слоўніку. І такі слоўнік выйшаў у свет у 2000 годзе пад назвай «Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны» [3]. У ім падрабязна тлумачацца больш за 2000 фразеалагізмаў з роднай аўтару гаворкі, што былі знойдзены на тэрыторыі Гродзенскага і Шчучынскага раёнаў, Астравеччыны і Навагрудчыны. Сам М. А. Даніловіч пісаў: «Галоўны крытэрыі адбору фразеалагізмаў для Слоўніка – адсутнасць іх у літаратурнай мове» [3, с. 4]. Адзінкі, прааналізаваныя ў «Слоўніку дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны» з фармальнасемантычнага боку падзяляюцца на 3 групы: уласна фразеалагічныя дыялектызмы, якія не маюць адпаведнікаў з такім лексічным складам і структурай, з такой унутранай формай у літаратурнай мове; рэгіянальныя варыянты агульнаўжывальных фразеалагізмаў, сярод якіх вылучаецца пяць тыпаў; фразеалагічна-семантычныя дыялектызмы. Адпаведнае месца аўтар адводзіць фразеалагізмам з іншамойнымі «ўкрапінамі». У слоўніку традыцыйны алфавітны парадак размяшчэння ўстойлівых выказаў. У канцы кожнага слоўнікавага артыкула, як і ў «Слоўніку дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны», абавязкова даецца пашпартызацыя фразеалагізма. Пад знакам □ размяшчаецца даведачная частка. У заключэнні можна ўбачыць супастаўленне ўстойлівай адзінкі з іншымі яе варыянтамі, якія былі запісаны ў іншых фразеалагічных літаратурных і дыялектных слоўніках. Кандыдацкая дысертацыя даследчыка была прысвечана праблемам граматычнай характарыстыкі фразеалагізмаў. У ёй даследуюцца фразеалагізмы трох семантыка-граматычных разрадаў: назоўнікавыя, прыметнікавыя і прыслоўныя. Матэрыял для кнігі збіраўся з розных мастацкіх твораў, напісаных шматлікімі паэтамі і празаікамі. Аўтар прытрымліваецца думкі: пры вылучэнні семантыка-граматычных разрадаў фразеалагізмаў трэба карыстацца Языкознание 212 трыма крытэрыямі – семантычным, сінтаксічным і марфалагічным. На гэтай аснове былі вылучаны і ахарактарызаваны адпаведныя разрады фразеалагічных адзінак. Увесь матэрыял быў прадстаўлены ў манаграфіі вучонага «Граматычная характарыстыка фразеалагізмаў» [4]. Пытанні і праблемы, што М. А. Даніловіч

закрануў у сваёй доктарскай дысэртацыі, адлюстраваліся ў манаграфіі прафесара «Беларуская дыялектная фразеалогія і яе лексічная аснова» [5]. Праца ўнікальная тым, што ў ёй упершыню на шырокім фактычным матэрыяле даследуецца беларуская дыялектная фразеалогія. Як сведчыць структура і змест выдання, аўтар разглядае тыпы дыялектнай фразеалогіі, а таксама лексічны склад дыялектных фразеалагізмаў. Па сённяшні дзень вельмі запатрабаванымі з'яўляюцца шматлікія дапаможнікі і практыкумы Мікалая Аляксандравіча. Карысным для працы настаўніка пры выкладанні ў школьным курсе беларускай мовы раздзела «Фразеалогія» можа стаць дапаможнік «Вывучэнне фразеалогіі на ўроках мовы» [6], у якой аўтар дае адказ на пытанне, як арганізаваць работу на занятках мовы ў школе так, каб яна мела бесперапынны, сістэмны характар, і як, дзякуючы такой рабоце, засвоіць фразеалагічны мінімум, які павінен быць у кожнага дасведчанага чалавека. Сваё сталае месца ў працэсе падрыхтоўкі студэнтаў і магістрантаў філалагічных спецыяльнасцяў знайшлі такія дапаможнікі вучонага, як «Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі» [7] і «Лінгвістычнае краязнаўства Гродзеншчыны» [8]. У кнізе «Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі» разглядаюцца «асноўныя пытанні даследавання фразеалагізмаў у супастаўляльным аспекце: кірункі супастаўляльна-тыпалагічнага вывучэння фразеалогіі, прынцыпы міжмоўнага супастаўляльнага аналізу фразеалагізмаў, фразеалагічныя ўніверсаліі, метадычныя асновы, мэты і задачы супастаўляльна-тыпалагічнага вывучэння фразеалогіі, тыпы міжмоўных фразеалагічных адпаведнасцей, праблемы фразеалагічнай эквівалентнасці, супастаўленне фразеалагічных груп і сістэм» [7, с. 4]. І, адпаведна, праца «Лінгвістычнае краязнаўства Гродзеншчыны» з мэтай агульналінгвістычнай падрыхтоўкі спецыялістаў-філолагаў і настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры, а таксама з мэтай больш глыбокага засваення навуковых ведаў пра дыялектную мову, змяшчае не толькі тэарэтычны матэрыял, але і практычны, які мае навуковую каштоўнасць, бо ўключае ў сябе сказы і тэксты, запісаныя непасрэдна ад інфармантаў. Каб дапамагчы студэнтам у вывучэнні курса беларускай дыялекталогіі 213 і замацаваць веды па тэорыі праз практыкаванні вучоным, у 1995 годзе быў створаны практыкум «Беларуская дыялекталогія» [9]. Калі гаварыць пра Мікалая Аляксандравіча як пра выдатнага дыялектолага, то нельга не сказаць пра яго знакамітую хрэстаматыю «Дыялектная мова Гродзеншчыны» [10]. Структура хрэстаматыі прадстаўлена трыма часткамі. У першай частцы «Узоры традыцыйных гаворак» – прыклады маўлення ўсіх раёнаў Гродзенскай вобласці, у другой – «Міжмоўнае ўзаемадзеянне» паказваецца ўплыў рускай мовы на традыцыйныя нормы гаворак і вынік такога ўздзеяння. Трэцяя частка «Этналінгвістычныя запісы» змяшчае тэксты, расказаныя самімі носьбітамі дыялектаў, дзе яны распавядаюць пра быт, звычаі, легенды і г. д. У выданні можна заўважыць спрошчаную транскрыпцыю, якую аўтар увёў з мэтай больш лёгкага і даступнага чытання не толькі філолагам, але і ўсім чытачам. Тэксты абавязкова пашпартызуюцца (прозвішча, узрост інфарманта, месца, год запісу), напрыканцы кнігі ёсць два дадаткі – лексічны і фразеалагічны слоўнікі. Пра дзейнасць Мікалая Аляксандравіча Даніловіча ў галіне фразеалогіі і дыялекталогіі можна казаць бясконца. Але ён бліскуча праявіў сябе і ў такім літаратурным напрамку, як фалькларыстыка. У гэтым накірунку вядома яго манаграфія «Малыя жанры фальклору Гродзеншчыны» [11], якая грунтуецца на кароткіх характарыстыках такіх фальклорных жанраў, як прыказкі, лічылкі, анекдоты і г. д. Аўтар упершыню прапанаваў выкарыстаць новы спосаб слоўнікавага тлумачэння адзінак фальклору – паводле апорнага кампанента. Гэта далёка няпоўны пералік і аналіз усяго таго, што зроблена вучоным. У шматлікіх артыкулах ён скурпулёзна даследуе ўнікальныя з'явы, уласцівыя беларускай мове. Прызнаны навукоўца, шчыры і адказны чалавек, паважаны вучоны, самаадданы прафесар, якім па праву ганарыцца ўся краіна, уся Беларусь. Свае грунтоўныя навуковыя адкрыцці ён рабіў «не дзеля асабістай карысці, кар'еры, а па патрэбе душы, дзеля росквіту роднай беларускай мовы, захавання культурнай спадчыны і жывога народнага слова» [2, с. 11]. Таму важнае слова вучонага жыве і будзе выкарыстоўвацца не адным пакаленнем нашчадкаў. Спіс літаратуры 1 Даніловіч, М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна: ГРДУ, 2020. – 607 с. Языкознание 214 2 Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны : матэрыялы і даследаванні : зб. навук. арт. Вып. 9 : Да 75-годдзя Гродзенскай вобласці / ГРДУ імя Я. Купалы, каф. бел. філал. ;

рэдкал. : Ж. С. Сіплівеня (гал. рэд.), Р. К. Казлоўскі (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2020. – 154 с. 3 Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна: ГрДУ, 2000. – 267 с. 4 Даніловіч, М. А. Граматычная характарыстыка фразеалагізмаў / М. А. Даніловіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 110 с. 5 Даніловіч, М. А. Беларуская дыялектная фразеалогія і яе лексічная аснова: манаграфія / М. А. Даніловіч. – Гродна: ГрДУ, 2003. – 272 с. 6 Даніловіч, М. А. Вывучэнне фразеалогіі на ўроках мовы: дапаможнік для настаўніка / М. А. Даніловіч. – Мінск: Народная асвета, 1991. – 96 с. 7 Даніловіч, М. Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі: дапаможнік / М. Даніловіч, І. Цівунчык, Т. Фундатар. – Гродна: ООО «ЮрСаПрынт», 2013. – 133с. 8 Даніловіч, М. А. Лінгвістычнае краязнаўства Гродзеншчыны: дапаможнік / М. А. Даніловіч. – Гродна: ГрДУ, 2008. – 227 с. 9 Даніловіч, М. А. Беларуская дыялекталогія: практыкум / М. А. Даніловіч. – Гродна, 1995. – 87 с. 10 Даніловіч, М. А. Дыялектная мова Гродзеншчыны: хрэстаматыя / М. А. Даніловіч, Н. К. Памецька. – Гродна: ГрДУ, 2007. – 260 с. 11 Даніловіч, М. А. Малыя жанры фальклору Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна: «ЮрСаПрынт», 2017. – 254 с.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ